

Predgovor

Ko je 3. številka slovenske jezikoslovne revije *Slavistična revija* leta 2014 prinesla vrsto odličnih prispevkov na temo *prostora* v jeziku, se je pokazalo, da so frazeološke jezikovne enote (FE) v okviru pojmovnega in pomenskega polja PROSTOR tako rekoč nerazdružljivo povezane z FE s časovnim pomenom. Od tod ideja, da na to temo pripravimo frazeološko konferenco, na kateri bi domači in tuji strokovnjaki razpravljali tako o mejah kot tudi o različnih vidikih te povezanosti v frazeologijah različnih jezikov in različnih jezikovnih skupnosti. Konferenca, ki sta jo organizirala Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je potekala v Ljubljani 27. in 28. marca 2015. Ker tovrstna tema v frazeologiji doslej še ni bila zaokroženo obravnavana in ker so konferenčne teme spodbudile poglobljen razmislek in razpravo o frazeološkem izražanju prostorskih in časovnih dimenzij na sploh in željo po nadaljnjem raziskovanju, smo udeležence povabili k pripravi avtorskih prispevkov za monografijo *Prostor in čas v frazeologiji*. V njej nam 48 avtorjev iz 12 držav (Avstrija, Bolgarija, Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Madžarska, Makedonija, Poljska, Rusija, Slovaška, Slovenija, Srbija, Ukrajina) razkriva različne segmente frazeološkega izražanja prostorske in časovnosti.

Avtorji se teme lotevajo z zelo različnih zornih kotov in tudi z različnimi jezikoslovnimi pristopi, predvsem pa s frazeološkim gradivom vseh slovanskih jezikov (beloruščina, bolgarščina, bosanščina, češčina, hrvaščina, makedonščina, poljščina, ruščina, slovaščina, slovenščina, srbsščina, ukrajinsščina), posamično tudi primerjalno z angleščino in nemščino ter celo baltskimi jeziki. Monografija tako prinaša ne le vso raznolikost frazeološko izražene jezikovne slike sveta, temveč tudi raznolikost »jezikoslovne slike« tega sveta v začetku 21. stoletja.

Ne glede na nekoliko različno razumevanje in definiranje FE v različnih jezikoslovnih in jezikoslovnih pristopih, je vendarle mogoče reči, da jedro predstavljajo idiomatične FE, se pravi vsaj deloma pomensko nemotivirane večbesedne stalne zveze, kar pomeni, da ima v njih razmerje med »vstopnim« in »izstopnim« pomenom dodatno vlogo pri nastajanju pomena, opisovanju pomena v slovarjih oz. pri razumevanju in učinkovanju pomena FE v komunikaciji. Večina FE ima zato poleg denotativnega tudi konotativne pomene

(emocionalni, evalvativni, simbolni), pogosto pa je treba za njihovo polno funkcioniranje upoštevati tudi kulturološki del pomena. Te lastnosti FE smo izrabili, ko smo s prispevki oblikovali vsebino tematsko sicer enovite monografije v tri razdelke poglavij.

Prvi razdelek *Prostor in čas – konceptualno* vsebuje 9 prispevkov. Nekateri izhajajo dosledno iz kognitivnega razumevanja metafore in konceptualno domeno prostora analizirajo kot tipično izhodiščno domeno za metaforične preslikave na druge konceptualne domene, najpogosteje na domeno časa in različnih mentalnih dogodkov, FE pa kot izrazilo le-teh na jezikovni ravni. V člankih **Branke Barčot** in **Barbare Kovačević, Ermine Ramadanović** je obravnavana orientacijska metafora, ki je za prostorsko domeno tipična konceptualna metafora; **Olena Levčenko/Олена Левченко, Igor Lihnjakevič/Ігор Ліхнякевич** govorita o izražanju ene prostorske dimenzije (dolžine) v več slovanskih frazeoloških sistemih. **Agnieszka Będkowska-Korczyk** na gradivu izbranih stalnih gramatičnih konstrukcij analizira prostorsko dojemanje mentalnih dogodkov. Kako shematizacija prostora in časa – preko shem podob, ki jih oblikujejo predložne zveze v FE – motivira pomen ukrajinskih, srbskih in angleških FE, razpravlja **Oksana Orlenko/Оксана Орленко. Erika Kržišnik** ugotavlja, da slovenska frazeologija kaže, da se prostor kot izhodišče preslikava na več »neprostorskih prostorov«, in sicer na čas, jezikovno sporazumevanje, mišljenje in čustvovanje, jezikoslovno pa preverja, koliko kognitivistična teorija metafore in starejši pristop s t. i. teorijo modelnosti v frazeologiji dajeta jezikovnogradivno prekrivni rezultat. Prispevka **Melanije Larise Fabčić, Elizabete Bernjak** in **Pavla S. Dronova/Павла С. Дронова** obravnavata pojmovno polje časa – oba v več jezikih, prvi v slovenščini, nemščini in madžarščini, drugi v ruščini, angleščini in nemščini. **Maria Voznesenskaja/Мария Вознесенская** koncept otroštva kot odlomka časa v ruskem jeziku predstavi s polnim naborom FE, kar ima med drugim tudi praktično vrednost, npr. za študente rusistike.

Drugi razdelek *Prostor in čas – semantično* je najboljsežnejši in združuje več vidikov pomenskih razmerij med prostorom in časom ali v okviru časa oz. prostora. Kot že rečeno, je zaradi praviloma dvojne narave besedne zveze, ki tvori FE (v teoriji se pogosto govori o »dvojem branju« ali pa se o pomenu proste besedne zveze govori kot o »notranji formi« frazema), je najopaznejše razmerje med prostorskimi in časovnimi pomeni v okviru istega frazema, in to v vseh slovanskih jezikih. V okviru hrvaškega jezika to ugotavljata **Željka Fink** ob analizi novejšega, v časovnem pomenu celo novonastajajočega frazema *iza ugla* in na gradivu pragmatičnih FE (*samo malo*) **Neda Pintarić,**

kontrastivno hrvaško-bolgarsko na gradivu prislovnih FE **Ana Vasung**, za ukrajinsščino **Igor Kul'čickij/Ігор Кульчицький** (FE s pomenom prostora in časa v zbirki ukrajinskih pregovorov in rekov), za slovenščino **Irena Stramljič Breznik**, ki obravnava FE s sestavinama *blizu* in *daleč*, **Matej Šekli** z analizo fraznih glagolov s prislovnim določilom prostora in časa v rezijanščini, enem od najzahodnejših slovenskih dialektov, in **Mateja Jemec Tomazin**, ki je opazovala in analizirala proces terminologizacije frazemov s prostorskim in časovnim prislovom ter druge frazeme s sestavino *korak*. Pričakovano, a kljub temu zanimivo potrjujoče se je na ravni pomenov posameznih sestavin, torej »vstopnih« pomenov, zastopana tako obravnava sestavin s prostorskim kot časovnim pomenom – o sestavini *rok* 'leto' ('časovnost') v slovaščini in poljščini razpravlja **Mario Kysel'**, o frazemotvornosti kozmičnih sestavin ('prostorskost') v slovenščini pa **Nataša Jakop**. Na ravni »izstopnih« pomenov je vsa pozornost namenjena FE s časovnim pomenom, in sicer **Slavomira Ribarova** razpravlja o relativnosti, ki se izraža s češkimi FE, **Katerina Veljanovska/Катерина Велјановска** o frazeološkem izražanju preteklosti, sedanjosti in prihodnosti v makedonski frazeologiji, o FE izbibličnega izvora s pomenom 'čas' v ruskem in ukrajinskem jeziku piše **Ljudmila P. Djadečko/Людмила П. Дядечко**. Časovnost je izražena tudi s premikanjem in frazeme s pomensko sestavino *hitenje* v enem od vzhodnodolenjskih slovenskih govorov predstavlja **Vera Smole** (s slovarsko urejenimi geselskimi članki), **Oleg Fedosov/Олег Федосов** pa kolokacije z ruskim glagolom *vstupit'* 'vstopiti', katerega izhodiščno prostorski pomen rezultira v časovnem pomenu kolokacije. Naslednjo časovno dimenzijo, to je starost FE kot celote ali starost njene sestavine, aktualizirata dva prispevka – **Heinrich Pfandl** obravnava frazeološko gradivo v doslej še ne obravnavanem učbeniku za slovenščino koroškega Slovenca Karla Pečnika s preloma 19. v 20. stol., **Irena Orel** daje časovni pregled slovenskih pregovorov s časovnim pomenom; v prispevku **Urške Valenčič Arh** pa so prvič izčrpno in sistematično predstavljene unikalne sestavine v slovenskih FE, se pravi sestavine, ki niso (več) leksemi slovenskega jezika in so omejeni izključno na rabo v FE. Kakor druge slovnične kategorije je v frazeologiji pogosto anomalna tudi kategorija časa in o tem, v kolikšni meri, razpravljata **Jozef Mlacek** za slovaško frazeologijo in **Andreja Žele** za glagolske frazeme v slovenščini. – Čisto posebne vrste časovnost je z analizo poimenovanj za stavčne frazeme v slovenskem prostoru v časovnem prerezu prikazana v prispevku **Mateja Meterca**.

Tretji razdelek *Prostor in čas – kulturološko* razkriva širši sociokulturni pogled na ti dve temeljni določilnici človekove zavesti, kakor se izražata s

frazeološkimi jezikovnimi sredstvi. V jezikoslovju je znano, da imajo FE t. i. kulturno referenco, kar pomeni, da so sposobne v obliki jezikovnega znaka odlikovati poteze kulture, značilne za dano jezikovno skupnost ali skupne več jezikovnim skupnostim oz. celo univerzalne. V tem delu so zastopani vsi trije kulturološki pristopi, etnolingvistični, lingvokulturološki in kontrastivni. Kot za večjezikovno monografijo z mednarodno avtorsko ekipo lahko predvidevamo, je med 15 prispevki največ, tj. šest, kontrastivnih, štiri so etnolingvistične, pet lingvokulturoloških. Etnolingvistiko zanima kulturno ozadje kot izhodišče za slikovito (figurativno) podlago neke FE, zato imajo prvo mesto v tem okviru etimološke raziskave frazemov. V prispevku **Marka Snoja** se ugotavlja, kako, kje in kdaj se je frazeologizirala zveza *iz [iste, druge] zgodbe*, v kateri ima *zgodba* očitne prostorske dimenzije. O zgodovinsko pogojenem nastanku frazemov s prostorskim in časovnim pomenom razpravljata še: **Alisa Mahmutović** o *levem* in *desnem* v frazeologiji in **Ivana Vidovič Bolt** o zgodovinski in prostorski zaznamovanosti hrvaških in poljskih FE. **Saša Babič** opisuje prostor in čas v slovenskih kmetijskih napotilih in ugotavlja, da na vsebino teh stalnih oblik nikakor niso vplivale samo objektivne vremenske in druge zemljepisne danosti, temveč tudi kultura. Pri kontrastivnih raziskavah je kar polovica obravnav posvečenih spolsko (angl. gender) zaznamovanim FE. Prostor in čas ženske, zagledan skozi prizmo slovaško-slovenske frazeologije, je obravnavan v prispevku **Marie Dobříkové**, **Svetlane Kmecové**, v slovaško-srbski frazeologiji pa ga proučuje **Stefana Paunović Rodić/Стефана Пауновић Родић**; o času starosti v spolsko zaznamovani frazeologiji v hrvaškem in ruskem jeziku govori **Anita Hrnjak**. Doživljanje časovnih in prostorskih razsežnosti, kot se kaže v FE, najdemo v razpravi **Wolfganga Eismanna** o prislovih *včeraj*, *danes*, *jutri* v angleščini, nemščini, ruščini ter **Ewe Straś/Эве Стрась** o prostorskih razsežnostih v ruski in poljski frazeologiji. Kako meje hiše, npr. *prag*, *okna* itd., v vlogi sestavin FE nastopajo kot poseben fragment v balto-slovanski jezikovni sliki sveta, izvemo v prispevku **Katažine Poprove/Катажине Попове**. Pet prispevkov je lingvokulturoloških, frazeološko gradivo, na katerem so opravljene raziskave pa je v vsakem različno – na ukrajinskem gradivu jo je opravila **Natalija Venžinovič/Наталія Венжинович**; na čeških FE, ki so rezultat metaforičnih preslikav časa, **Ljudmila I. Danilenko/Людмила И. Даниленко**; kako so ruske FE strukturirane v okviru koncepta *NIKJER* in *NIKOLI*, ugotavlja Marija **Kovšova/Мария Ковшова**; rezultati kontrastivne rusko-angleško primerjave v prispevku **Irine Zykove/Ирине Зыкове** razkrivajo posebno vlogo, ki jo ima semiotika prostora v procesu frazeologizacije; lingvokulturološka analiza prostora in časa **Karin Marc Bratine** je opravljena na frazeologiji

slovenskega narečja. Čeprav na gradivu različnih jezikov, vsi lingvokulturološki prispevki obravnavajo semiotiko prostora in/ali časa in znake kulture, vpisane v obliko ali pomen FE, ter ugotavljajo njihovo omejenost oz. univerzalnost.

Kot je videti zlasti iz zadnjih prispevkov, bi lahko velik del lingvokulturoloških prispevkov uvrstili tudi v prvi razdelek, saj je konceptualnometaforična pogosto obravnava del njihove analize. Ker pa smo hoteli ohraniti razdelke čim bolj zaokrožene in vsebinsko polne, smo jih uvrstili v tretjega. Sploh bi lahko bilo oblikovanje razdelkov tudi drugačno, predvsem bolj razčlenjeno. Naše prizadevanje je bilo usmerjeno v to, da bi bili razdelki čim bolj izpolnjeni z različnimi vidiki in seveda tudi različnim jezikovnim gradivom, kar je prav gotovo prednost te monografije.

Na koncu bi se rade zahvalile tistim, ki so poleg avtorjev in urednic prav tako zaslužni za korektno vsebinsko in jezikovno podobo monografije. To so na prvem mestu recenzenti. Vsi prispevki so šli skozi recenzentski postopek, poleg urednic so jih pregledali še prof. dr. Lidija Arizankovska, prof. dr. Aleksandra Derganc, prof. dr. Ljudmila Djadečko, prof. dr. Wolfgang Eismann, dr. Tatjana Filimonova, prof. dr. Željka Fink, dr. Jürgen Petermann, izr. prof. dr. Petra Stankovska, prof. dr. Ivana Vidović Bolt. Monografijo kot celoto sta ocenila prof. dr. Valerij M. Mokienko in izr. prof. dr. Mojca Smolej. Za jezikovni pregled se zahvaljujemo tudi izr. prof. dr. Alenki Vrbinc, izr. prof. dr. Marjeti Vrbinc in dr. Tatjani Filimonovi. Za veliko pomoč v več smislih pa še prof. dr. Željki Fink.

Urednice